

Franjo VELČIĆ
Biskupija Krk
Krk
franjo.velcic@ri.t-com.hr

UDK: 27-722.525Sović, M.(044.2)
003.349.1(497.5)
DOI: <https://doi.org/10.31745/s.74.15>
izvorni znanstveni članak
primljen: 22. svibnja 2023.
prihvaćen: 7. studenog 2023.

GLAGOLJIČNE KNJIGE OSORSKOGA ARHIĐAKONA MATEJA SOVIĆA († 1774.) KOJE SE SPOMINJU U SOVIĆEVOJ PREPISCI S ALBERTOM FORTISOM

U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu čuvaju se prijepisi dijela sačuvane korespondencije između osorskoga arhiđakona, glagoljaša Mateja Sovića († 1774.) i talijanskoga prirodoslovca i putopisca, opata Alberta Fortisa († 1803.), dok se originali čuvaju u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani. Korespondencija otkriva da je Sović posjedovao tri nelatinična kodeksa i nekoliko starih tiskanih knjiga na glagoljici. Isto tako otkriva da su vodili raspravu o *Psaltiru Nikole Rabljanina* koji je po vjerovanju mnogih bio najstarija knjiga napisana na staroslavenskome jeziku i glagoljici.

Prvi kodeks Sović opisuje kao »zadimljeni« (*affumicato*), datira iz sredine 15. stoljeća i sadržava različite biblijske, apokrifne, hagiografske, legendarne i druge prozne tekstove. Danas je poznat kao *Oksfordski zbornik* pod signaturom *MS. Canon. Liturg. 414*. Drugi predstavlja kao »rukopis na pučkome jeziku« (*manoscritto volgare*) iz 1445. godine, a riječ je o prijevodu srednjovjekovnoga latinskog djela *Speculum humanae salvationis* prevedenu na hrvatski crkvenoslavenski pod nazivom *Zrcalo človečaskago spasenja*. Danas se čuva u Vatikanskoj apostolskoj knjižnici pod signaturom *Borg. Ill. 9*. Treći kodeks Sović naziva *Codice Bosnese*. Taj je kodeks u literaturi poznat kao *Zbornik krstjanina Radosava*, a napisan je u doba bosanskoga kralja Stjepana Tomaša ćirilničnim pismom te se također čuva u Vatikanskoj apostolskoj knjižnici, pod signaturom *Borg. Ill. 12*.

Sovićeva korespondencija otkriva njegov interes i ljubav prema crkvenoslavenskomu jeziku i njegovoj baštini te neke od njegovih znanstvenih zabluda o nastanku glagoljice i razvoju slavenskih jezika.

Ključne riječi: Matej Sović, Alberto Fortis, glagoljični kodeksi, rijetke knjige

1. UVOD

U svojemu je stručnom putopisu po otoku Cresu Ivan Milčetić napisao da je Osorska biskupija bila »‘latinska biskupija’ (...) za to nije u obsegu osorske

biskupije nikada onako cvala glagolica kao u susjednoj krčkoj, te nam ni Osor ne sačuva glagolskih starina« (MILČETIĆ 1884: 107). Ipak, ta je tvrdnja samo djelomično točna. Glagoljice je i glagoljaške baštine u Osorskoj biskupiji bilo, ali neusporedivo manje nego u Krčkoj biskupiji. Treba naglasiti i da je bilo razdoblja i intenzivnijega glagoljanja u Osoru. Primjerice, u doba Mateja¹ Sovića († 1774.) kao arhiđakona i vodeće figure među lokalnim svećenstvom te Mateja Karamana kao biskupa (1742. – 1745.), Osor je, unatoč tadašnjemu znatnom demografskom opadanju, bio prava mala oaza glagoljaštva na Kvarneru. Također, u vrijeme biskupovanja Mateja Karamana u Osoru je osnovano glagoljaško »ilirsko« sjemenište – *seminario illirico* (VELČIĆ 1996: 216–217),² zbog kojega je taj otočki gradić bio središnje mjesto glagoljaške aktivnosti na Kvarneru.

Utjecaj djelovanja Sovića i Karamana, istaknutih poznavatelja i pobornika staroslavenskoga jezika i glagoljaštva, značajno je nadilazio kvarnersko područje. U literaturi je dobro poznato da su njih dvojica, zajedno s nadbiskupom Vickom Zmajevićem, koji je u Zadru otvorio glagoljaško sjemenište, činili trolist onih koji su provodili istočnoslavenizaciju jezika hrvatskih glagoljičnih liturgijskih knjiga za uporabu katoličkoga klera u liturgiji na istočnoj obali Jadrana. Kako je poznato, za razumijevanje složenih okolnosti i razloga te jezične revizije nužno je uzeti u obzir univerzalističku narav Katoličke Crkve, tada vrlo aktualnoga nastojanja da se pravoslavne crkvene zajednice ujedine s Rimom i utjecaja ukrajinskih unijata u rimskome crkvenom životu.

Osnovni podatci životopisa Mateja Sovića slavistima su poznati.³ Podrijetlom Cresanin, rođen je u Sankt-Peterburgu u Rusiji, gdje mu je otac kao po-

¹ Iako se u literaturi Sovićevo ime često navodi kao »Matija«, on se nigdje nije tako potpisivao (kao ni analogno tal. Matia, lat. Mathias), nego samo Matej, tal. Matteo, lat. Matheus. Zato se i u ovome radu on imenuje samo kao Matej.

² Biskupijski arhiv Krk (Krk), *Svezak za godinu 1830.*, Rapporto della Podestaria d'Ossero al Governo del Litorale Illirico Austriaco a Trieste del 2 aprile 1830., N. 119. U tome izvješću čitamo: »Questo seminario diocesano fu eretto con Bolla Pontificia dell'imortale Lambertini Benedetto XIV. dei 26 Aprile 1743 e confermata col Placet dell'Ex Veneta Repubblica dei 9 febbraio 1744, fornito di un proprio Locale e di una congrua dotazione'« (Ovo biskupijsko sjemenište s vlastitim prostorom i odgovarajućom opremom ustanovljeno je papinskom bulom vječnoga Lambertinija, Benedikta XIV., od 26. travnja 1743., koja je potvrđena placetom bivše Mletačke Republike od 9. veljače 1744.)

³ Usp. FORTIS 1774: 90–91. U godini Sovićeve smrti, krajem veljače 1774. godine, Fortis je predstavio Sovića na sljedeći način: »Il dotto, pio, benefico, ed ospitale Arcidiacono Matteo Sovich è passato da questa a miglior vita, verso la fine dello scaduto Febbrajo, con vero dolore di tutti i buoni, e gravissima perdita Nazionale. La memoria di quest'uomo degnissimo

morac služio u mornarici ruskoga cara Petra Velikoga. Sović se tamo školovao i zavolio staroslavenski jezik i slavenska pisma, ćirilicu i glagoljicu. Nastavio je školovanje u rimskome papinskom zavodu Urbaniana, na kojemu je dekretom pape Benedikta XIV. iz 1754. godine imenovan lektorom za književni slavenski jezik, tj. stekao je Katedru staroslavenskoga jezika. Sović je poznao sve slavenske rukopise koji su se nalazili u vatikanskim arhivima i bibliotekama. Poznao je i sva važnija izdanja glagoljičnih i ćirilčnih (srpskih i ruskih) knjiga (MILČETIĆ 1911: 499).

Iako katedra koju je dobio nije imala poseban utjecaj i Sović je nije nikad preuzeo, u svojoj je zreloj dobi bio angažiran u prevođenju i tiskanju staroslavenskoga misala i brevijara istodobno radeći na stvaranju gramatike i rječnika staroslavenskoga jezika. Unatoč velikomu trudu kojim se posvetio pisanju tih priručnika nijedno mu djelo nije objavljeno za života.

Usporedno s radom na novim glagoljičnim liturgijskim knjigama, neprestano je s raznih strana prikupljao glagoljične knjige stvorivši u svojem Osoru impresivnu osobnu glagoljašku knjižnicu. Pred kraj života, kako je nerijetko bio slučaj u to doba, Sović je svoj knjižničnu zbirku nudio potencijalnim kupcima. O tome je Milčetić u jednoj podtekstnoj bilješci svojega rada zabilježio ovo: »Iz jednoga pisma bez potpisa i datuma, koje je bez sumnje pisao Sović, vidi se, da je Sović nudio baronu Cojzu na prodaju neka stara glagolska izdanja, odlomak misala od g. 1483., više srpskih i ruskih knjiga. Svoju gramatiku mu je pripravan ustupiti za 100 mletačkih cekina. (...) Tako je dospjela Sovićeva gramatika u Cojzovu knjižnicu« (MILČETIĆ 1911: 501), odnosno u današnju Narodnu in univerzitetnu knjižnicu u Ljubljani.⁴

U ovome radu istražujemo koje je glagoljične kodekse u svojoj knjižnici Sović imao, a podatke o tome nalazimo u njegovoj korespondenciji s Alber-

di più lunghi anni, e di più luminosa fortuna, non dovrà perire, se i Dalmatini vorranno aver a cuore il proprio onore, e vantaggio. (...) Ottene in premio delle sue fatiche l'Arcidiaconato della Cattedrale di Ossero, dove visse contento in filosofica pace, dividendo lietamente coi poveri, e cogli Ospiti quel poco, ch'ei possedeva.« (Učeni, pobožni, dobrotvorni i gostoljubivi arhidakon Matej Sović prešao je iz ovoga u bolji život krajem prošle veljače na istinsku žalost svih dobrih ljudi i na pretežak gubitak svojega naroda. Sjećanje na toga čovjeka koji je doista zavrijedio dulji vijek i svjetliju sudbinu ne smije izbljedjeti ako Dalmatincima budu drage vlastita čast i boljitak. (...) Kao nagradu za svoje napore primio je arhidakonat osorske katedrale, gdje je živio sretan u filozofskome miru dijeleći radosno sa siromasima i gostima ono malo što je posjedovao.) Vidi: LJUBIĆ 1869: 465; BOGOVIĆ 1993: 782–792.

⁴ Iako je Sović ponudio svoje tekstove Zoisu na otkup, čini se da je Sovićev rukopis *Grammatike* otkupljen tek nakon Sovićeve smrti.

tom Fortisom.⁵ Ta je korespondencija poznata iz dijela ostavštine Vatroslava Jagića koja se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NSK) u Zagrebu, pod signaturom R 6218/II., a sadržava rukopisne prijepise koje je početkom 20. stoljeća za Vatroslava Jagića izradio Luka Pintar. Nakon Jagićeve smrti ti su prijepisi 1927. godine dospjeli u tadašnju Sveučilišnu biblioteku, gdje su evidentirani pod oznakom: *Sović, Matija – pisma Albertu Fortisu*. Pod navedenom signaturom trebalo je biti šest Sovićevih pisama koliko ih ima u njegovoj ostavštini. Međutim, samo je pet prijepisa Sovićevih pisama i sva su napisana u Osoru.⁶ Izvornici tih pisama, uključujući još jedno Sovićevo i jedno Fortisovo pismo koje je iz Raba 1772. godine poslao Soviću, zajedno s većinom Sovićeve pisane ostavštine, došli su u posjed Žige Zoisa, kranjskoga plemića, prirodoslovca i pokrovitelja umjetnosti. Danas su kao dio njegove ostavštine pohranjeni u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani (OSTAVŠTINA). Slovenska slavistica Vanda Babič proučila je njegovu ostavštinu i zaključila da je sačuvano šest (možda čak i sedam) Sovićevih pisama upućenih Albertu Fortisu te jedno Fortisovo pismo napisano Mateju Soviću (BABIČ 2007, 149, bilj. 4).⁷

2. SOVIĆEV CODICE AFFUMICATO – OKSFORDSKI ZBORNİK

U najstarijemu sačuvanom pismu Mateja Sovića upućenu Albertu Fortisu, datiranu 3. prosinca 1770. u Osoru, uočavamo da to nije njihovo prvo dopisivanje. Iz pisma je očito da je Fortis već ranije iskazao zanimanje ili zatražio

⁵ Inače, Sovićeva korespondencija s Fortisom sadržajno je bogata, katkad se pretvarajući u prave jezične rasprave o staroslavenskome jeziku, što dobro oslikava završetak pisma od 12. svibnja 1771. gdje Sović spominje da je »velikodušan« (u pogledu opsega pisma) jer se u pitanja »slavenskoga« jezika razumije. Usp. SovPis, [Osoro, 12. V. 1771], gdje s ponosom ističe: »Il mio forte è la lingua Slava, ed ho da starmene mutò? Ammutolisco in altre materie, dove sono povero, ma dove sono ricco, sono anche generoso. E divotamente me le rassegnò.« (Moja je vrlina poznavanje slavenskoga jezika. Zar bih trebao o njemu šutjeti? Šutim o drugim stvarima, u koje se ne razumijem, ali u što se razumijem u tome sam i velikodušan. I pobožno sam pomiren s tim.)

⁶ SovPis = *Sović, Matija pisma Albertu Fortisu, Osoro 1770–1773*, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK), sign. R 6218/II (u sljedećim bilješkama kratica: SovPis): Datacija pojedinih pisama: Osoro, 3. XII. 1770.; Osoro, 12. V. 1771.; Osoro, 2. VIII. 1772.; Osoro (?), 23. XII. 1772.; Osoro, 13. IX. 1773.

⁷ Recentni radovi o Mateju Soviću: BABIČ 2007: 147–167; BABIČ 2008: 35.

od Sovića da mu dostavi stare glagoljične kodekse radi proučavanja staroslavenskoga jezika i pisma.

U netom spomenutom pismu Sović spominje jedan glagoljični kodeks koji posjeduje i koji mu je posebno drag, a koji će Fortisu pokloniti radi proučavanja, što spominje u predgovoru *Slavenske gramatike* (JAZU 1916: 403). Taj svoj kodeks Sović opisuje kao »zadimljen kodeks« (tal. *codice affumicato*) te navodi da je iz »austrijskoga primorja«, odnosno iz Svetoga Jurja blizu Senja, i da ga je pisao anonimni glagoljaški pisac prije 1462. godine za popa Mihovila Soltića iz Gvozdnice, svećenika Senjske biskupije iz prve polovine 15. st. (HERCIGONJA 2004: 329).⁸

Sović dalje navodi kako su listovi kodeksa dijelom od pergamenta, a dijelom od papira, te da su uvezani u kvarte, tj u sveščiće od po četiri lista. Kodeks je omotan i oblijepjen raznim pergamentnim listovima s jednoga još starijeg staroslavenskog misala za koji procijenjuje da bi mogao biti iz 13. stoljeća.⁹ Jezik kodeksa uglavnom je staroslavenski, ali pomiješan s tadašnjim pučkim govorom.

Kodeks je svoj današnji naziv dobio po mjestu čuvanja. Naime, otkupom zbirke kolekcionara Canonicija 1817. godine, kodeks je dospio u Sveučilište Oxford, točnije u *Bodleian Library* (sign. *MS. Canon. liturg. 414*). Više je puta mijenjao vlasnika: od popa Ivana Fugošića iz Vrbnika (1448.), preko osorskoga arhiđakona Mateja Sovića do Alberta Fortisa, čiji su spisi dospjeli u posjed kolekcionara isusovca Mattea Luigija Canonicija, a cjelokupnu je zbirku 1817. godine otkupila spomenuta knjižnica iz Oxforda (HERCIGONJA 2004: 329; RADOŠEVIĆ 2019: 15–16). Tako je u tu knjižnicu dospjelo čak pet hrvatskoglagoljičnih kodeksa iz 14. i 15. stoljeća.

⁸ Usp. »Meus olim codex, nunc autem eruditissimi viri Alberti Fortis, in litteratorum republica satis cogniti, littori austriaco adscribendus loco S. Georgii parum a Segnia distanti, a scriptore ignoto Michaeli Soltich (!) presbytero ante annum 1462. dicatus.« JAZU 1916: 403. (»Nekadašnji moj kodeks, sada u posjedu iznimno učenoga muža Alberta Fortisa, dobro poznata u znanstvenoj zajednici, prepisan je na austrijskoj obali u mjestu Sveti Juraj nedaleko od Senja od nepoznatoga pisca svećenika Mihovila Soltića (!) prije 1462. godine.«)

⁹ »È involto in cartoni di pergamena incolati, reliquie d'un antico Messale Slavo letterale anteriore al libro, che devo giudicare del 1200 in poi. « SovPis, [Ossero, 3. XII. 1770.], 2r. (»Omotan je slijepjenim pergamentnim listovima koji su ostatak staroga misala na književnome slavenskom (staroslavenskom) jeziku koji je nastao prije kodeksa [koji je njime omotan; nap. prev.], i to, prema mojoj procjeni, ne prije 13. stoljeća.«)

Sović je Fortisu naznačio i sadržaje pojedinih poglavlja teksta toga kodeksa,¹⁰ a po njima je vidljivo kako nije riječ o nekome svetopisamskom rukopisu ni o liturgijskoj knjizi, nego o zborniku neliturgijskoga sadržaja, jednoj vrsti duhovnoga štiva:

»Počinje prvo poglavlje i stranica: *U ime sv. /.../ Čitanje sv. Pavla Apostola [svćeniku Mihaelu Soltiću] /.../ Ljudi svi, pozivam vas, bez prestanka hvalite i blagoslivljajte Gospodina Boga u svako doba, u svaki čas, svaki dan i svaku noć kada sunce zalazi, tada svi anđeli koji se brinu o narodu na zemlji /.../ pred Bogom kako bi ga se slavilo itd.*

Naslov jednog drugog poglavlja jest: *Blaženi je Pavao zatražio da vidi muke kršćana. U poglavlju potom spominje da anđeo odvede sv. Pavla na mjesto na kojemu su se mučile duše grešnika i one nevjernika*

Drugo poglavlje: *Vizija sv. Bernarda, koji je vidio čišćenje [odnosno kažnjavanje] duša.*

Drugo: *Vrlo lijep kapitul o sv. Nikoli.*

Drugo: *Čitanje o Abrahamu.*

Drugo: *Čitanje o iznimnome muškarcu i svetome čovjeku Josipu.*

Drugo: *Čitanje o Jeleninu pronalasku Sv. Križa.*

Drugo: *Čitanje o sv. Margareti.*

Drugo: *Prigodom blagdana rođenja Bl. Marije* pretpostavljam tekst nemajući sada vremena za sada [sic!] (1r–2r) otkrivanje budući da to traži dobro oko i razmatranje.

Drugo: *Zašto se skrivaju slike Muke Gospodnje.*

Drugo: *Zašto se ne govori Deus in adiutorium, Gloria ni Jube Domine. Iz djela Historia scholastica¹¹ čita se o Adamovu izgonu iz raja zbog njegove nevjernosti.*¹²

¹⁰ Usp. nešto drukčiji opis sadržaja kodeksa koji Sović donosi u predgovoru *Slavenske gramatike* (JAZU 1916: 403), a prema kojima zbornik sadržava: »(...) varias lectiones sacrae Scripturae, Sanctorum gesta, visiones, morales sermones, Missam Auream, absque consecratione a superstitione et calliditate potius ignorantiae, atque avaritiae quam a vera pietate concinnatam, aliaque plura continens« JAZU 1916: 403. (»različita čitanja *Svetoga pisma*, životopise svetaca, vizije, moralne propovijedi, *Zlatnu misu* sastavljenu ne od praznovjerja i lukavstva, više od neznanja, lakomosti, nego od istinske pobožnosti te mnogo drugih sadržaja«). Potom opisuje sam kodeks: »Hinc partim semivernacula, partim litterali lingua, tum in membraneis, tum in chartaceis foliis, hieronymiano caractere conscriptus« JAZU 1916: 403. (»Odatle djelomično na polupučkome, djelomično na književnome jeziku, kako na pergamentnim tako i na papirnatim listovima, pisanim jeronimskim pismom«).

¹¹ Djelo *Historia scholastica*, čiji je autor Petar Komesstor, francuski skolastičar iz 12. stoljeća, s povijesnoga stajališta parafrazira biblijske događaje. Djelo se mnogo prepisivalo i koristilo, posebno tijekom srednjega vijeka, te je jedan od prvih tiskanih tekstova.

¹² »Comincia il primo Capo e pag(in)a: *In nomine Sanct/.../ Lectio S. Pauli Apostoli [ad Presbyterum Michaellem Soltich] /.../ Omnes homines rogo vos sine intermissione laudate et be-*

U kontekstu prvoga poglavlja iz kodeksa koji spominje u pismu Fortisu, *Čitanje sv. Pavla Apostola*, a koje se uobičajeno naziva *Pavlova apokalipsa* (HERCIGONJA 2004: 328), Sović u uglatim zagradama navodi svećenika Mihovila Soltića, kojega navodi i u u predgovoru *Slavenske gramatike*.

Povezano s drugim poglavljem iz kodeksa, Sović spominje jednu eshatološku epizodu iz *Pavlove apokalipse* (a eshatološka je tematika uobičajena za apokaliptičke tekstove). Riječ je o pripovijesti o tomu kako je anđeo doveo svetoga Pavla na mjesto gdje duše grešnika i nevjernika trpe muke. Nakon toga u kodeksu slijede razni tekstovi poput *Čudesa svetoga Nikole*, *Abrahamove oporuke*, *Apokrifa o prekrasnom Josipu*, *Čtenja svete Margarite*, *O krsnom drvetu*, *Prenju Isusa s đavlom* itd.

Sović primjećuje da je kodeks namijenjen pouci, a da nije (u punome smislu) liturgijska knjiga iako primjerice sadržava tekst *Zlatne mise*¹³ (lat. *Missa aurea*). Riječ je o tekstu mise koja se ponajprije slavi u srijedu božićnoga (ili zimskog) kvatrenog tjedna, što odgovara srijedi drugoga tjedna došašća, kad se Crkva spominje Navještenja Blažene Djevice Marije (usp. RIGHETTI

nedicite D(omi)n(u)m Deum omni tempore, omnibus horis, omni die et nocte cum sol occidit tunc omnes angeli qui ministrant populo in terra /.../ coram Deo ad adorandum Deum etc. Il titolo d'un altro Capo si è: *Hoc rogavit B. Paulus, ut videret tormenta Christianorum*. Nel Capitolo poi accenna, che l'angelo condusse S. Paolo in un luogo ove si tormentavano le anime peccatrici e quelle degli Infedeli.

Altro capo: *Visio S. Bernardi, qui vidit correctionem [vel punitione] animar.(um)*.

Altro: *Capitulum S. Nicolai valde pulchrum*.

Altro: *Lectio Abrahami*.

Altro: *Lectio formosissimi viri et sancti hominis Josephi*.

Altro: *Lectio Helenae, quando Crucem invenit*.

Altro: *Lectio S. Margaritae*.

Altro: *In nativitate S. Mariae* suppongo discorso non avendo ora tempo per ora (1r–2r) di rilevar, ricercandosi buon occhio, e meditazione.

Altro: *Quare cooperiuntur Icona Dominicae Passionis*.

Altro: *Quare non dicitur, Deus in adiutorium nec Gloria, nec Jube D(omi)ne. Legitur in Historiis Scholasticis, Quando Adam fuit expulsus ex Paradiso propter infidelitate(m)*.« SovPis, [Ossero, 3. XII. 1770.], 1r–2r.

Ukošena slova uvedena su radi jasnijega razlikovanja latinskoga i talijanskoga unutar zapisa. Prijevod na hrvatski jezik: Marta Kontić i Vida Vukoja.

¹³ »Egli è per lo più di lingua letterale slava mista colla volgare, devo supponere parlante di quel tempo, giacché egli è per istruire, e non per recitar gli Divini Officj, eccettuata la Messa suddetta.« SovPis, [Ossero, 3. XII. 1770.], 2r. (»On je većinom ispisan književnim slavenskim [crkvenoslavenskim, op. prev.] jezikom pomiješanim s pučkim jezikom, moram pretpostaviti onim kojim se onda govorilo, s obzirom na to da se rabio za podučavanje, a ne u bogoslužju, osim kod prethodno spomenute mise.«)

1969: 61–62). Obrazac je dobio naziv po zlatnoj boji velikih (početnih) slova unutar evanđeoskoga čitanja o događaju Navještenja koja su se redovito nalazila u srednjovjekovnim liturgijskim kodeksima kako bi označila otajstvenu snagu i milost riječi koje su razmijenili arkandeo Gabrijel i Blažena Djevica Marija. Tijekom srednjega vijeka *Zlatna misa* imala je važno mjesto u liturgijskome životu Crkve, a danas se tim obrascem koristi relativno rijetko.

U drugome dijelu kodeksa, koji je na tvrdome papiru, rukopis je očito kasniji od onoga kojim je pisan tekst u prvome dijelu kodeksa (na pergamentu). Na osnovi rubnih zabilježaka vlasnika kodeksa, a u kojima se navodi 1460. godina, Sović zaključuje da je prvi dio kodeksa na pergamentu napisan u 14. stoljeću.¹⁴ Tu se nalazi katekizam (*il Catechismo*), razni župni nagovori (*discorsi parrochiali*), nekoliko malih poglavlja šturoga povijesnog sadržaja te poneka svetačka legenda i čudesne priče (usp. SovPis, [Ossero, 3. XII. 1770.] 2r.).

Na kraju pisma Sović opisuje jednu žalosnu, ali i istinitu zgodu s njegova boravka u Rimu 1768. godine. Boraveći u biblioteci *Kongregacije za širenje vjere* (lat. *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), djelatnici su uvezivali stare trošne kodekse u nove korice trgajući i odstranjujući pritom stare omote, a bili su to listovi pergamenata s još starijih misala i brevijara.¹⁵ Nisu ga poslušali da to dalje ne čine.

Marin Tadin opisao je kodeks (TADIN 1954), a proučavali su ga mnogi drugi znanstvenici te su objavili pojedine njegove dijelove, a ušao je i u korpus za izradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (RCJHR). Među njima spominjemo Stjepana Ivšića, koji je objavio *Čistilište sv. Patricija* (IVŠIĆ 1930; IVŠIĆ 1948), zatim preslovljeni tekst *Viđenja svetoga Pavla*, odnosno *Pavlove apokalipse*, koji je objavio Eduard Hercigonja (HERCIGONJA 1967), te *Apokrif o prekrasnom Josipu* (v. BRATULIĆ 1972;

¹⁴ »Da alcune Notarelle nelle pagine vacue de Possessori del libro dell'anno 1460 nella carta grossa non pergamena arguisco il libro scritto almeno nel 1300.« SovPis, [Ossero, 3. XII. 1770.], 2r. (»Iz usputnih bilježaka vlasnika knjige iz 1460. godine na praznim stranicama na tvrdome papiru, ne pergamentu, zaključujem da je knjiga napisana barem u 14. stoljeću.«)

¹⁵ »[...] nella Biblioteca della Propaganda in Roma: ove hanno commesso un errore nel 1768 trovandomi io ivi contro il mio suggerimento. Hanno voluto incivilitare rilegando nobilmente quelli rozzi Codici, senza conservare gli antichi involuti di Pergamena, reliquie appunto di altri Messali e Breviarj più antichi di essi Codici.« SovPis, [Ossero, 3. XII. 1770.], 2r. (»[...] u biblioteci Kongregacije za širenje vjere u Rimu, gdje su u mojoj prisutnosti 1768. i protivno mojemu prijedlogu pogriješili. Nastojali su ugładiti trošne i neugledne kodekse preuvezivanjem, ali pritom nisu sačuvali starije pergamentne omote, inače ostatke drugih misala i brevijara, starije od kodeksa koji su njima bili omotani.«)

MLADINEO 2015; MLADINEO 2016). Vrlo raznovrsni i zanimljivi tekstovi – apokrifi, vizije, legende, prenja, egzempli, propovijedi i slično – razlog su zbog kojega *Oksfordski zbornik* privlači pozornost istraživača otkako je otkriven. To dokazuje i činjenica da je posljednjih godina objavljeno više radova o njemu (npr. REINHART 2006; DÜRRIGL 2018; RADOŠEVIĆ 2019).

3. SOVIĆEVA POLEMIKA S FORTISOM OKO TZV. *PSALTIRA NIKOLE RABLJANINA*

U petome pismu, datiranome 13. rujna 1773. u Osoru, Sović obazrivo ulazi u polemiku s Fortisom, posebno povezano s nekim jezičnim pitanjima staroslavenskoga jezika, ali i povezano s navodnim glagoljičnim psaltinom iz 1222. koji je nastao tako što je klerik Nikola Rabljanin (kako piše Sović: »il Chierico Niccolò Arbegiano«) prepisao neki još stariji glagoljični psaltirski tekst. Suprotno uvjerenju Sovića, Fortisa i njihovih suvremenika, nema dokaza da je ikad postojao rukopis koji bi se vjerodostojno mogao pripisati nekomu kleriku Nikoli Rabljaninu, a posljedično ni predložak takvoga rukopisa.

3.1. Sovićev »*vrlo stari kodeks*« (*vetustissimus codex*)

Sović za navodni psaltir Nikole Rabljanina, koji on naziva »vrlo stari kodeks« (lat. *Vetustissimus codex*), Fortisu piše da je najstariji (postojeći) slavenski rukopis i dodaje da je dio toga psaltira bio u ostavštini Rafaela Levakovića.¹⁶ Fortis je Soviću odgovorio da to što je Rabljaninov tekst na glagoljici

¹⁶ Sović piše Fortisu: »Non v'è contradizione nel dire *vetustissimus Codex* a quello che copiò il Chierico Niccolò Arbegiano nel 1222. (sotto Gunzello Arcivesc(ov)o di Spalato, non Teodoro ultimo di Salona), quando si rifletta all'originale, da cui dice il detto Chierico d'averlo copiato: cioè *ex alio similiter Psalterii, impensis et mandato Theodori ultimi Salonitani Pontificis, Slavonica lingua manuscripto Codice fideliter descripto.*« SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 1r. (»Nije proturječno reći *vrlo stari kodeks* za onaj kodeks koji je prepisao klerik Nikola Rabljanin 1222. (pod Gunzellom, splitskim nadbiskupom, a ne Teodorom, posljednjim salonitanskim biskupom), kad se razmišlja o izvorniku, a za koji rečeni klerik kaže da ga je prepisao, tj. doslovno *iz drugoga sličnog psaltira, na trošak i po nalogu Teodora, posljednjega salonitanskog biskupa, vjerno prepisani rukopisni kodeks na slavenskome jeziku.*«). Pojašnjavajući svoje mišljenje o vremenu nastanka navodna izvornika, tj. predložka Rabljaninova kodeksa, Sović nastavlja: »Ora Teodoro si computo circa ducento anni dopo S. Girolamo, ed altrettanto inanzi la predicazione di S. Cirillo. Se però Voi avete inteso diversamente, lo sarà perchè io avrò malamente espresso.« (»Smatra se da je Teodor živio približno

i napisan slavenskim jezikom ne mora značiti da je i predložak toga prijepisa bio istoga pisma i jezika. Moguće je da je sâm rapski klerik izvorni tekst iz predložka koji je bio na nekome drugom pismu i jeziku prepisao (tj. transkribirao) glagoljičnim pismom i preveo na staroslavenski jezik.¹⁷

Velika je važnost pronalaska navodna Rabljaninova prijepisa u tome što bi taj kodeks, da je vjerodostojan i da je doista prijepis mnogo starijega slavenskog teksta na glagoljici, bio jedini mogući materijalni dokaz o velikoj starosti glagoljičnoga pisma.¹⁸ Naime, uvjerenje je Sovića, a ono je bilo rašireno među njegovim suvremenicima, da je podrijetlo glagoljice povezano s Jeronimom, dok je Ćiril samo obnovitelj slavenskih knjiga i izumitelj ćiriličnoga pisma (tako je primjerice za Ćirila mislio i Karaman). Budući da su tada bili poznati samo misali i brevijari mlađega postanja, dok su stariji kameni glagoljični spomenici otkriveni dosta kasnije (tek u 19. i 20. stoljeću), Rabljaninov je kodeks, sa svojim puno starijim predloškom trebao biti dokaz da je glagoljica nastala u Jeronimovo doba.

U svakome slučaju, prema Soviću, Nikola Rabljanin ulazi u skup najranijih poznatih glagoljaških pisara (ili pisaca). S time se izgleda slagao i češki slavist Pavao Josip Šafařík jer u svojem monumentalnom djelu *Die Geschichte der Südslawische Literatur* Nikolu Rabljanina stavlja na prvo mjesto u nizu poznatih pisara glagoljaša¹⁹, a navodeći biblijske glagoljične tekstove, Rabljaninov psaltir stavlja na prvo mjesto.²⁰

dvjesta godina poslije svetoga Jeronima i isto toliko prije djelovanja svetoga Ćirila. Ako ste me ipak drukčije razumjeli, bit će da je zbog toga što sam se loše izrazio.«)

¹⁷ »Il chierico potrebbe essere stato copista fedele del suo originale, anche cambiando totalmente alfabeto.« SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 1r. (»Klerik je mogao biti vjerni prepisivač izvornika i uz potpunu promjenu pisma.«)

¹⁸ »Dirò in fine qualche cosa anche sull'ultimo punto, ch'è il più considerabile della Vostra censura, e di fatto mi scompone non poco, non avendo altro che una sol prova appoggiata al Chierico Niccolò Arbegiano, e non avendo nè Lapidì, nè monete per provare l'antichità del Gerolimiano carattere anteriore a Breviarj e Messali.« SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 9r. (»Reći ću na kraju ponešto i o posljednjoj točki, koja je najvrjednija pozornosti u Vašoj kritici i zapravo me nemalo uznemirava, s obzirom na to da nemam ništa drugo osim dokaza koji se oslanja na Nikolu Rabljanina, odnosno da nemam ni kamene natpise, ni novčiće kako bih dokazao veću starinu jeronimskoga (glagoljičnoga) pisma od sačuvanih brevijara i misala.«)

¹⁹ »Nikolaus (1222.), ein Kleriker von der Insel Arbe (illyrisch Rab), bloss als Schreiber des berühmten, jetzt verschollenen Psalter Nr. 13 bekannt.« ŠAFAŘÍK 1864: 153 (»Nikola (1222.), klerik s otoka Arba (hrvatski Rab), poznat je samo kao pisar glasovitoga danas izgubljenoga Psaltira br. 13.«)

²⁰ »Psalter, geschrieben auf Pergamen von dem Klerikus Nikolaus von Arbe unter dem Papste Honorius im J. 1222.« ŠAFAŘÍK 1864: 165 (»Psaltir koji je na pergamentu napisao klerik

3.2. Sovićev »Drevni (ili prastari) psaltir« (Antichissimo Salterio)

Sović pretpostavljeni predložak rukopisa Nikole Rabljanina naziva »drevni (ili prastari) psaltir« (*l'antichissimo Salterio*). Iako ga Sović nije imao u rukama (već je o njemu znao samo preko Levakovićeveih i Karamanovih prijepisa i bilježaka), držao je da o svojstvima toga drevnog predloška treba i može nešto zaključiti.

Na osnovi tekstoloških svojstava teksta koji ima pred sobom, tj. na osnovi činjenice da slavenski tekst navodnoga Rabljaninova prijepisa iz 1222. prati latinski tekst iz *Vulgate* kojim se koristila opća Crkva, a ne prati *Septuagintu*,²¹ Sović zaključuje da je predložak Rabljaninova prijepisa morao nastati nakon Jeronima, ali i znatno prije sv. Ćirila, tj. da je nastao u doba posljednjega salonitanskog biskupa Teodora (610.–614.).²² Naravno, tu treba uzeti u obzir da se Sović oslanja na dvije (pogrešne ili neosnovane) pretpostavke: da je navodni Rabljaninov prijepis vjerodostojan glagoljični tekst te da je taj navodni Rabljaninov prijepis tekstološki jednak svojem pretpostavljenom predlošku.

Otkako se pronio glas o navodnome Rabljaninovu psaltiru, nije prestalo traganje za njegovim još starijim predloškom. Tako je Ivan Kukuljević Sakcinski 21. veljače 1858. pisao Pavlu Josefu Šafaříku u Prag da je on osobno molio kanonika Franju Račkoga u Rimu da potraži taj kodeks u Kongregaciji

Nikola Rabljanin 1222. u doba pape Honorija«)

²¹ »Cominciando dall'antichissimo Salterio due cento anni dopo S. Girolamo, che esisteva e di cui ho un frammento ricopiato da me dalli scritti del Levacovich Traduttore del Breviario Slavonico idiomate, il qual Salterio è secondo la Versione di S. Girolamo, non secondo quella delli 70. usato ora dalla Chiesa, che però il Levacovich opinò d'attribuire a S. Girolamo anche la Versione Slava, adducendo le congruenze. Certamente non è verosimile, che la Versione fosse fatta in una lingua non usata comunemente.« SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 2r. (»Počinjući od drevnoga psaltira koji potječe iz razdoblja dva stoljeća poslije svetoga Jeronima, koji je postojao i kojega imam fragment koji sam sâm prepisao iz spisa Levakovića, prevoditelja brevijara na slavenskome idiomu. Taj je psaltir nastao prema tekstu svetoga Jeronima [*Vulgati*, nap. prev.] koji se sada rabi u Crkvi, a ne prema *Septuaginti*. Levaković je pak, navodeći podudarnosti, i slavenski prijevod pripisivao svetomu Jeronimu. Nije vjerojatno da je prijevod načinjen na jeziku koji se nije općenito rabio.«)

²² »Non dubitamus dunque Hieronymianum characterem antiquiorem esse Cyrilliano, perche (!) supposto vero quello che dice l'Arbegiano d'aver presa Copia del Salterio simile scritto sino dalli tempi di Teodoro ultimo Vescovo, o Arciv(escov)o di Salona, ecco che questo viene ad essere prima di S. Cirillo circa ducento anni.« SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 9r. (»Ne sumnjamo, dakle, da je jeronimsko (glagoljično) pismo starije od ćiriličnoga jer (!) pod pretpostavkom da je istinito ono što kaže Rabljanin, da je rabio kopiju sličnoga psaltira nastalog u vrijeme Teodora, posljednjega salonitanskog biskupa ili nadbiskupa, to je, dakle, bilo približno dvjesto godina prije Ćirila.«)

za širenje vjere.²³ Ivan Kukuljević Sakcinski dao se također u potragu nadajući se da će ga naći u rimskim arhivima i uredima, ali u tome nije uspio. Stoga je u podtekstnoj bilješci svojega članka o Rafaelu Levakoviću zaželio da ga tko drugi pronađe, kad već on nije uspio: »Ne bi se i prevažan original popa Nikole Rabskog, koji po smrti Marnavića s nekimi drugim njegovimi rukopisi dodje po svoj prilici u knjižnicu Barberinsku, mogao u Rimu u istoj knjižnici, ili u kojoj drugoj zbirci naći? Ne bi li uprav našim vriednim domoljubom, što se sada nalaze u Rimu, pošlo za rukom, da nadju gdje god taj dragocieni biser stare naše književnosti?« (KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1869: 293).

Za razliku od Sovića, slavisti 19. stoljeća u datiranju Rabljaninova psaltira polazili su od druge polovice 9. stoljeća i dalje ga smatrajući najstarijim hrvatskim književnim spomenikom. Tako ključna figura slavistike 19. stoljeća, Vatroslav Jagić, u mlađim svojim danima piše: »Najstariji književni spomenik, pisan u Hrvatskoj, bio bi onaj psaltir, koji dade o svom trošku napisati (za cijelo samo prepisati) solinsko-spljetski nadbiskup Teodor (m. 880–890), da se nije po nesreći taj dragocjenoj starini trag zametnuo. Za nju se znalo još u XIII. vijeku, kada je odanle nov priepis učinio klerik rabski Nikola (g. 1222); ali niti Nikolinu psaltiru neima više traga. I tako se o tiem spomenicima nemože ništa dalje govoriti« (JAGIĆ 1867: 62).

Ali, možemo se zapitati: Kako je Sović bio tako siguran da je prijepis glagoljičnoga psaltira klerika Nikole Rabljanina baš iz 1222. godine? Odgovor se krije u tome što je Soviću bila poznata rasprava koju je Rafael Levaković napisao pod nazivom *O pismenih starih Ilirah*, u kojoj navodi da ga je »g. 1222. prepisao pop Nikola Rabljanin iz prastaroga glagolskoga rukopisa, što ga je njetko napisao za vrijeme Theodora, posljednjega nadbiskupa solinskoga (640 ili polag Assemana vjerojatnije 880–890).« (KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1869: 293.). Kako je prije naznačeno, Sović je zapisao da je taj navodni Rabljaninov rukopis tijekom jednoga svojeg putovanja pronašao Ivan Tomko Marnavić te da ga je 1634. godine u Rimu za sebe prepisao Rafael Levaković. Štoviše, Sović piše da Levaković nije moralo biti teško prirediti njegov brevijar jer je za uzor imao taj navodni vrlo stari tekst Nikole Rabljanina.

No, nakon 45 godina upornoga rada i istraživanja prvi koji je na znanstvenome polju obesnažio Sovićevo, ali i Levakovićevo mišljenje o navodnome psaltiru Nikole Rabljanina iz 1222. bio je upravo Vatroslav Jagić. U časopisu

²³ Kukuljević piše Šafaříku: »Našemu kanoniku Račkomu u Rimu pisao sam da istražuje u Rimu kod Propagande (...) naše znamenitosti onaj Psaltir Nikole popa rabskog, kojega je još Levaković u rukuh imao.« PEDERIN 2007: 254.

Archiv für Slavische Philologie objavio je članak kojim se obrušio na Tomka Marnavića »kao falsifikatora« (»als fälscher«, JAGIĆ 1912: 111–134). Njegovo mišljenje bez komentara preuzeo je i Ivan Milčetić u svojoj *Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji* ističući: »Sović uzimlje po Levakoviću kao голу istinu Mrnavićevu bajku, da je naime najstariji naš glagoljični kodeks, Psaltir, što ga je dao napisati Teodor, posljednji solinski nadbiskup« (MILČETIĆ 1911: 499).

Jagić je u suradnji sa splitskim svećenikom, povjesničarom i arheologom Franom Bulićem uspio dokazati da salonitanskoga biskupa Teodora nema u čak četirima različitim konzultiranim kronotaksama salonitansko-splitskih (nad)biskupa (JAGIĆ 1912: 133). Važno je istaknuti da se Jagićev rad u prvo me redu bavio ortografskom i fonetskom analizom u dokazivanju krivotvore-noga teksta, a ne povijesnim podacima i kontekstom.

4. SOVIĆEV CODICE MANOSCRITTO VOLGARE IZ 1445. GODINE – ZBORNIK ŽAKNA LUKE

U pismu od 13. rujna 1773. Sović obavještava Fortisa o posjedovanju jed-noga rukopisnog kodeksa napisanoga glagoljicom na »pučkome« (hrvatskom) jeziku, u kojemu se nalazi obilje tragova »književnoga« (staroslavenskoga) jezika.²⁴ Datira ga u 1445. godinu.²⁵ Sović zaključuje kako bi trebalo vredno-vati činjenicu da stari glagoljični kodeksi, posebno brevijari i misali, potječu iz Dalmacije, imajući pri tome na umu granice rimske provincije kao domo-vine sv. Jeronima i smatrajući glagoljicu njegovim izumom – *Jeronimovim pismom (Literae Hyeronymianae)*.²⁶

²⁴ Sović ovako predstavlja taj kodeks: »Il mio Codice manoscritto volgare citato dove par-lo della lettera [...] questo Codice dico pure abbonda colle traccie della letterale lingua.« SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 4r. (»Moj rukopisni kodeks na pučkome jeziku, spomenut ondje gdje govorim o slovu [...] ovaj je kodeks, mogu slobodno reći, prepun tragova knji-ževnoga jezika.«)

²⁵ »[...] il mio Codice volgare del 1445, è ripieno di queste ed altre proprietà letterali.« SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 6r. (»[...] moj kodeks na pučkome jeziku iz 1445. prepun je ovakvih i drugih obilježja književnoga jezika.«)

²⁶ »I nostri Codici Gerolimiani Breviarj e Messali, de quali non si ha vestigj che nella Dalma-zia, perche non hanno da meritir qualche considerazione? In essi leggesi che S. Girolamo fù Dottore e Maestro della Nazione, traduttore de libri Sacri, e S. Cirillo restauratore. E tanto più, quanto molti Uomini dotti hanno opinato (fuori del Pastrizio) ed attribuito a S. Girolamo la Versione Slava. Frà molti altri Fausto Veranzio nipote del da Voi nominato An-

Sović u tome svojem kodeksu koji je, kako je u pismu (SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 17r.) naveo Fortisu, napisan »tutto di lingua volgare«, odnosno na jeziku puka toga vremena, nalazi na 142. stranici kratku apokrifnu priču iz Mojsijeva života, kasnije moraliziranu. Tijekom Mojsijeva opsjedanja grada Sabe, Tarba, kći kralja Sabe zagledala se u Mojsija i zaželjela ga za svojega muža. Njezin se otac priklonio kćerinoj želji te je Tarbu predao Mojsiju za ženu. Tako je završila opsada grada bez rušenja i ikakve štete. Inačica te apokrifne priče poznata je i u hrvatskoglagoljičnoj zborničkoj literaturi. Točnije, nalazi se u tekstu *Zrcalo človečaskago spasenja* (KRAMARIĆ 2019: 215–216), koji je prijevod vrlo popularnoga djela iz kasnoga srednjovjekovlja, *Speculum humanae salvationis*, na »starohrvatski književni jezik sa značajkama karakterističnima za staročakavski književni jezik, arhaičen konzervativne sjeverozapadne čakavske govore i crkvenoslavenskim jezičnim značajkama« (KRAMARIĆ 2019: 95–96).

Tekst *Zrcalo človečaskago spasenja* sačuvan je u glagoljičnome kodeksu *Zbornik žakna Luke*, nazvanome po žaknu koji ga je pisao za popa Grgura u Vrbniku na otoku Krku, a čije je pisanje počelo 19. svibnja 1445. godine. Nakon što je taj kodeks došao u vlasništvo Mateja Sovića, kao osorskoga arhiđakona, on ga je predao knjižnici *Svete kongregacije za širenje vjere* u Rimu. Kodeks je 1900. godine, zajedno sa svim glagoljičnim rukopisima iz te institucije, premješten u *Apostolsku vatikansku knjižnicu* u kojoj se i danas čuva (sign. *Borg. Ill. 9*). Godine 1907. u rukama ga je imao Karlo Horvat, povjesničar koji je na preporuku Tadije Smičiklase došao u Rim radi proučavanja glagoljičnih spomenika, a u vatikanskoj ga je knjižnici pronašao katalogiziranoga kao: *Zercalo seu speculum illiricum vulgariter characteribus glagoliticis vulgo Hieronymianis anno 1445. Sign. Mus. Borg. P. F. Illirico 9. (L-VII-9.)* (HORVAT 1911: 520; v. i JAPUNDŽIĆ 1968 [1969]). Na umetnutoj stranici toga kodeksa (numerirana kao »III«), nalazi se Sovićeva datacija 20. kolovoza

tonio, Segretario e Consigliere Cesareo Vescovo di Chanadia nella su Lettera ad Lectorem preposta al Dizionario di cinque lingue nel quale ebbe luogo anche la Dalmatina o Illirica volgare.« SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 10r. »Zašto naši jeronimski (glagoljični) brevijari i misali, kojima nema tragova izvan Dalmacije, ne zavrjeđuju nikakvo razmatranje? U njima se čita da je sveti Jeronim bio doktor, narodni naučitelj i prevoditelj svetih knjiga, a sveti Ćiril njihov obnovitelj. Osim toga, mnogi su učeni ljudi (osim samoga Paštrića) svetomu Jeronimu pripisivali slavenski prijevod *Biblije*, među ostalima i Faust Vrančić, nećak od Vas spomenutoga Antuna, carskoga tajnika i savjetnika i čanadskoga biskupa, u obraćanju čitatelju na početku svojega rječnika pet jezika, među kojima i dalmatinskoga ili pučkoga ilirskoga [hrvatskoga, op. prev.].«

1772. nakon koje i njegov detaljan opis sadržaja kodeksa, odnosno o kakvome je kodeksu riječ te kad je i komu bio namijenjen.²⁷ Na prethodnome listu istoga kodeksa nalazi se opširnije tumačenje podrijetla kodeksa na talijanskome jeziku.²⁸

5. SOVIĆEV CODICE BOSNESE – ZBORNİK KRSTJANINA RADOSAVA

Sović je kao dobar poznavatelj slavenskih kodeksa u svrhu istraživanja (staro)slavenskoga jezika posjedovao i proučavao više rijetkih kodeksa. U jednome od svojih pisama, Sović Fortisu spominje »picciol mio Codice Bosnese«, tj. mali bosanski kodeks koji posjeduje.²⁹

Riječ je o ćiriličnome rukopisu *Zbornik Krstjanina Radosava*, koji je napisan za krstjanina Gojsava (ili Gojsaka) u razdoblju između 1443. i 1461. godine u doba bosanskoga kralja Stjepana Tomaša i Crkve bosanske djeda Ratka. Kodeks sadržava *Apokalipsu sv. Ivana* te početak *Ivanova evanđelja*. Kao i neki drugi rukopisi koje je Sović imao, i taj je kodeks završio u Vatikanskoj

²⁷ »Auxeri 20 Augusti 1772. Continet liber hic, sive Codex Illirico vulgari sermone, characteribus Hieronymianis conscriptus, prout seguitur. [...] 1445 Mense Maji die 19 Ego Clericus Lucas incepti scribere hos libros Presbytero Gregorio Verbenici qui libro vocantur Speculum«. ZBORNİK ŽAKNA LUKE, fol. III. (»U Osoru 20. kolovoza 1772. Ova knjiga, odnosno kodeks, na hrvatskome narodnom jeziku, sastavljena Jeronimovim slovima, sadržava kako slijedi. [...] 19. dana mjeseca svibnja 1445. godine ja, klerik Luka, počeo sam pisati ove tekstove za vrbničkoga svećenika Grgura. Naslovljeni su Zrcalo.«, prijevod Marta Kontić)

²⁸ »Codice in lingua Illirica volgare con caratteri Gerolimiani o sia Gliagolitici, (!) intitolato Zerzalo, cioè Specchio sopra vari fatti di S. Scrittura, Storia Ecclesiastica, e punti di Morale e sopra la Passione di N. S. G. C. scritto dal Chierico Luca al Prete Gregorio da Verbenico, castello dell'Isola di Veglia. L'anno 1445.«) ZBORNİK ŽAKNA LUKE, fol. II. (»Kodeks na pučkome ilirskom (hrvatskom) jeziku s *jeronimskim* ili *glagoljičnim* slovima naslovljen *Zerzalo*, tj. *Zrcalo* o različitim činjenicama iz *Svetoga pisma*, crkvenoj povijesti, moralnim temama, o mucu gospodina našega Isusa Krista, koji je 1445. godine napisao klerik Luka svećeniku Grguru iz utvrđenoga krčkog gradića Vrbnika.«)

²⁹ »Il carattere del picciol mio codice Bosnese letterale citato nella Prefazione contenente l'Apocalisse è segnato ivi, benche particolare imbarbarito veramente, esso somiglia si alli Ruteni, non alli Serviani.« SovPis, [Osoro, 13. IX. 1773.], 12r. (»Grafija mojega malenog bosanskog kodeksa, vjerno prenesena u predgovoru [predgovor Sovićeve *Slavenske gramatike*, nap. prev.], koji sadržava *Apokalipsu*, ocrтана je ondje. Iako prilično iskvarena, ona nalikuje Rutenima, a ne Srbima.«)

knjižnici (sign. *Borgi. ill. 12*). Tekst *Zbornika* priredila je Anica Nazor i izdala s predgovorom i popratnim opisima (NAZOR 2008).

U predgovoru svoje *Slavenske gramatike* taj kodeks Sović naziva »maleni kodeks istočnoga obreda pisan ćirilničnim pismom«³⁰ te ga detaljno opisuje, uključujući autorstvo i vrijeme nastanka³¹. Tu Sović uočava veliku sličnost između tzv. ilirskih kodeksa (koje naziva hrvatskima, cislajtanskima ili cisdunavskima) i tzv. sjevernjačkih kodeksa, pogotovo u odnosu na svojstva koje navedene dvije skupine kodeksa razlikuju od srpskih kodeksa koji su bili u uporabi u srednjovjekovnoj Bosni.³² Pored toga, Sović je zaključio da je bosanski jezik neprikladan za liturgijske knjige zbog iskvarenosti i nedovoljne sličnosti s istočnoslavenskom redakcijom. Stoga se protivio uporabi štokavskoga narječja u liturgijskim tekstovima.

6. SOVIĆEV PRIMJERAK *MISSALE ROMANUM GLAGOLITICUM* I DRUGE NJEGOVE GLAGOLJIČNE KNJIGE

Matej Sović posjedovao je okrnjeni primjerak *Missale Romanum Glagoliticum* (prvotisak), tj. *Misala po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine, tj. hrvatskoga *Prvotiska misala* iz 1483. godine, a spominje ga u predgovoru svoje *Slavenske gramatike*. Taj je primjerak opisao, navodeći da je okrnjen, da se naslov nalazi nakon kalendara, ističući da je nepoznato tko ga je i gdje tiskao jer je nakon misnoga teksta naveden samo datum tiska (22. veljače 1483.).³³

³⁰ Usp. »Bosnensibus quoque litteralis linguae codices non defuere. Apud me parvus codex graeco ritu cyrilliano caractere Apocalypsim B. Joannis apostoli cum initio Evangelii S. Joannis.« JAZU 1916: 403. (»Bosancima također nije nedostajalo kodeksa pisanoga jezika. Kod mene se nalazi mali kodeks pisan ćirilničnim pismom u grčkome obredu koji sadržava *Otkrivenje sv. Ivana apostola* zajedno s početkom *Evandjelja po Ivanu*.«)

³¹ »Hos libros scribit Radosav christianus Goisavo christiano et scriptum fuit diebus domini regis Tomaso et avi Ratko.« JAZU 1916: 403. (»Ove knjige napisao je krstjanin Radosav krstjaninu Gojsavu, a napisane su u doba gospodina kralja Tomaša i djeda Ratka.«)

³² »(...) e molto più mi confermo, considerando alla conformità del carattere nelli Codici Illirici e Cisdanubiani, li quali pochissimo differiscono dalli settentrionali, e molto dalli Serviani usati da Bosnesi.« S SovPis, [Osero, 13. IX. 1773.], 12r. (»... i uvjeren sam, uzimajući u obzir usklađenost grafije u ilirskim i cisdunavskim kodeksima, koji se vrlo malo razlikuju od sjevernjačkih i mnogo od srpskih koje su rabili Bosanci.«)

³³ Sović u svojem predgovoru navodi sljedeće: »Primus, cujus exemplar apud me extat, initio, portione Kalendarii et majusculis ubique litteris caret. Post Kalendarium hoc titulo incipit: 'Principium Missalis secundum legem Romanae Curiae. Dominica prima adventus &.'. Qu-

Sović je taj okrnjeni primjerak misala, koji se danas čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču (sign. Ink. 1.D.14.), dobio u Glavotoku na otoku Krku 1765. godine od franjevac trećoredaca glagoljaša u zamjenu za novi misal.

Sović je također imao po primjerak triju posljednjih tiskanih naslova iz glagoljične tiskare u Senju: *Naručnik plebanušev* 1507. te *Tranzit svetoga Jeronima* i *Korizmenjak* iz 1508. godine.³⁴ Bio je upoznat i s ostalim izdanjima te tiskare. Znao je i za Silvestara Bedričića,³⁵ u čijoj je kući 1507. i 1508. bila smještena senjska tiskara.

7. ZAKLJUČAK

Analizom korespondencije između Mateja Sovića i Alberta Fortisa, istaknutih povijesnih figura druge polovice 18. stoljeća, otkriva se njihova povezanost koja se očitovala u razmjeni znanstvenih spoznaja i strasti prema starim kodeksima. Sović, prema sačuvanim pismima njihove korespondencije, posjedovao je najmanje dva glagoljična i jedan ćirilični kodeks te nekoliko starijih tiskanih glagoljičnih knjiga. Fortis, mletački prirodoslovac i putopisac koji je pokazivao zanimanje za slavensku kulturu i jezike, također je pokazivao zanimanje za ove nelatinične knjige. Njihova suradnja prožeta je duhom njihova vremena. Unatoč tomu što su obojica s velikom ljubavlju skupljali kodekse i čuvali svoje vrijedne zbirke, darujući jedan drugomu određene pri-

amvis ubi et a quo impressum mihi etiamnum compertum non sit, in fine Missalis tamen tempus impressionis notatur: 'Anno Domini 1483. mense februarii die 22. haec Missalia fuerunt absoluta'.« JAZU 1916: 406. (»Prvi, čiji primjerak imam kod sebe, na početku, nedostaje dio kalendara i velika slova. Nakon kalendara počinje ovim naslovom: 'Početak *Misala po zakonu rimskoga dvora*. Prva nedjelja došašća itd.'. Iako još nisam otkrio gdje ga je i tko tiskao, na kraju *Misala* označeno je vrijeme tiskanja: 'Godine Gospodnje 1483., dana 22. veljače, ovi misali su bili dovršeni'.«)

³⁴ Sović ih navodi ovim redom: »Tria tantum hujusmodi impressionis exemplaria apud me reperiantur: *Transitus nempe Divi Hieronymi, Manipulus Curatorum et Quadragesimales Fr. Roberti Conciones*.« JAZU 1916: 408. (»Samo tri primjerka takvoga tiskanja mogu se naći kod mene: *Tranzit svetoga Jeronima, Manipulus curatorum* i *Korizmene propovijedi fra Roberta*.«)

³⁵ Sović ga u svojem predgovoru naziva Bedricich; »Cuicumque libros in aedibus Sylvestri Bedricich Seniensis archidiaconi anno 1507. et 1508. hieronymiano caractere impressos legenti veritas elucescet.« JAZU 1916: 408 (»Tko čita knjige tiskane u kući Silvestra Bedričića, senjskoga arhidakona, iz godina 1507. i 1508., jeronimskim pismom, istina će zasjati.«)

mjerke u znak prijateljstva, financijski ih je pritisak tjerao na prodaju nekih njihovih knjižnih dragulja.

Upravo su na taj način tri rukopisna glagoljična kodeksa i jedna tiskana knjiga iz ostavštine Mateja Sovića preko darovnica i preprodaja kolekcionara dospjeli u knjižnice u inozemstvu. To su:

1. kodeks koji Sović naziva »zadimljeni kodeks« (*codice affumicato*), tj. *Oksfordski zbornik*, koji se nalazi u Bodleian Library, na Sveučilištu Oxford (sign. MS. Canon. Liturg. 414)
2. kodeks koji Sović naziva »rukopisni kodeks na pučkome jeziku« iz 1445. godine (*codice manoscritto volgare*), tj. *Zbornik žakna Luke* koji se čuva u Apostolskoj vatikanskoj knjižnici (sign. Borg. ill. 9)
3. kodeks koji Sović naziva »bosanski kodeks« (*codice Bosnese*), tj. *Zbornik Krstjanina Radosava*, koji se također čuva u Apostolskoj vatikanskoj knjižnici (sign. Borg. Illirio 12)
4. primjerak *Misala po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine, tj. Prvotisak, koji se čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču (sign. 1.D.14.).

Svaka od navedenih knjiga važna je sastavnica hrvatske kulturne baštine. Njihovo čuvanje u europskim i svjetskim kulturnim središtima naglašava važnost unutar širega europskog kulturnog konteksta. Kroz korespondenciju između Mateja Sovića i Alberta Fortisa te sudbinu Sovićevih kodeksa o kojima je pisao Fortisu otkrivaju se poteškoće s kojima su se suočavali znanstvenici i kolekcionari u 18. stoljeću kao istraživači, čuvari i promicatelji kulturnih artefakata poput kodeksa.

IZVORI

Biskupijski arhiv Krk (Krk). Svezak za godinu 1830., Rapporto della Podestaria d'Ossero al Governo del Litorale Illirico Austriaco a Trieste del 2 aprile 1830.

OSTAVŠTINA = Ostavština Žige Zoisa, Ljubljana, *Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani* (NUK), sign. Ms 165., Ms 185 i Ms 353.

OKSFORDSKI ZBORNIK = *Oksfordski zbornik*, prije 1462., Oxford, *Bodleian Library*, sign. MS. Canon. Liturg. 414 (<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/afd9b149-b484-4ed8-ac44-4c66083b8225/>; 15. 9. 2023.).

PRVOTISAK = *Missale Romanum Glagoliticum. Misal po zakonu rimskoga dvora*, 1483., Beč, Österreichischen Nationalbibliothek, sign. 1.D.14. (https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DOD_52685&order=1&view=SINGLE; 15. 9. 2023.).

SovPis = Sović, *Matija pisma Albertu Fortisu, Ossero 1770–1773*. Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK), sign. R 6218/II.

ZBORNİK KRSTJANINA RADOSAVA = *Zbornik krstjanina Radosava*, sred. 15. st., Vatikan, *Biblioteca Apostolica Vaticana*, sign. Borg. ill. 12. (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Borg.ill.12; 15. 9. 2023.).

ZBORNİK ŽAKNA LUKE = *Zbornik žakna Luke*, 1445., Vatikan, *Biblioteca Apostolica Vaticana*, sign. Borg. ill. 9. (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Borg.ill.9; 15. 9. 2023.).

LITERATURA

- BABIĆ, V. 2007. Latinski prevod Slovnice Meletija Smotrickega in dva fascikla s korespondenco Mateja Sovića. *Slavistična revija* 55(1–2): 147–167.
- BABIĆ, V. 2008. Matej Sović in ohranjeni rokopis njegovega latinskega prevoda Slovnice Meletija Smotrickega (1617) iz leta 1773 v rokopisni zbirki NUK Ljubljana. *Slavistična revija* 56, 2: 31–47.
- BOGOVIĆ, M. 1993. Osorski kanonik Matej Sović i njegov rad na izdavanju glagoljskih knjiga. *Kačić* 25: 782–792.
- BOŠNJAK, M. 1957. Sačuvani primjerci prve hrvatske tiskane knjige. *Slovo* 6–7–8: 297–310.
- BRATULIĆ, J. 1972. Apokrif o Prekrasnom Josipu u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. *Radovi Staroslavenskog instituta* 7: 31–122.
- DÜRRIGL, M.–A. 2018. Uz prijepor duše i tijela – »Videnje sv. Bernarda« u hrvatskoglagoljskom Oxfordskom zborniku. *Fluminensia* 30(1): 221–236.
- FORTIS, A. 1774. *Viaggio in Dalmazia. Vol. I.* Venezia: Presso Alvise Milocco, All’Apolline.
- FRANZ, A. 1906. La Messa nella pietà popolare del medio evo. 2. *La Civiltà Cattolica* 58(1): 164–182.
- HERCIGONJA, E. 1967. Glagoljska verzija pune redakcije Pavlove apokalipse iz Oxfordskog kodeksa Ms. Can. lit. 414. *Radovi Staroslavenskog instituta* 6: 209–255.
- HERCIGONJA, E. 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture*. Zagreb: Matica hrvatska.
- HORVAT, K. 1911. Glagolitica Vaticana. Nekoliko prinosa glagolskim spomenicima, što se čuvaju u Rimu. *Starine JAZU* 33: 506–538.
- IVŠIĆ, S. 1930. Sredovječna hrvatska glagolska književnost. *Sveslavenski zbornik. Spomenica o tisućugodišnjici hrvatskoga kraljevstva*. Zagreb: Zajednica slavenskih društava, 132–142.
- IVŠIĆ, S. 1948. »Čistilište sv. Patricija« u hrvatskom glagoljskom tekstu 15. stoljeća. *Starine JAZU* 41: 111–118.
- JAGIĆ, V. 1867. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Knjiga prva: Staro doba*. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta.
- JAGIĆ, V. 1912. Tomko Marnavić als Fälscher des angeblich im J. 1222 geschriebenen glagolitischen Psalters. *Archiv für Slavische Philologie* 33: 111–134.
- JAPUNDŽIĆ, M. 1968 [1969]. I codici slavi della Biblioteca Vaticana. Fondo Borgiano-Illirico. *Ricerche slavistiche* 16: 102–111.

- JAZU 1916 = Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 1916. Matije Sovića predgovor »Slavenskoj gramatici«. (Nekoliko riječi svoga predgovora, tome priopćenju napisao Ivan Milčetić). *Starine JAZU* 35: 369–425.
- KRAMARIĆ, M. 2019. *Zrcalo človečkaskago spasenja (1445.). Transkripcija, kontekst nastanka i jezičnopovijesna analiza*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I. 1869. *Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka*. Zagreb: U tiskari Dragutina Albrechta.
- LJUBIĆ, Š. 1869. *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži 2*. Rijeka: Riečki Tiskarski Kamen.
- MILČETIĆ, I. 1884. Arheološki-istorične crtice s hrvatskih otoka (IV). *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga Društva* 6, 1: 105–116.
- MILČETIĆ, I. 1911. *Hrvatska glagoljska bibliografija, I. dio, Opisi rukopisa*. *Starine JAZU* 33. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- MLADINEO, N. 2015. Hrvatskoglagoljska verzija Abrahamove oporuke (1): stanje istraživanja i izdanje neobjavljenih rukopisa. *Slovo* 65: 21–64.
- MLADINEO, N. 2016. Hrvatskoglagoljska verzija Abrahamove oporuke (2): sinoptički studij rukopisa i usporedba s grčkim tekstom. *Slovo* 66: 1–64.
- NAZOR, A. 1995. Osvrt na novija proučavanja hrvatskoglagoljskih rukopisa. *Rad. Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 37: 183–206.
- NAZOR, A. (prir.). 2008. *Radosavljeva bosanska knjiga: Zbornik krstjanina Radosava*. *Forum Bosnae* 42 (8): 32–148.
- PEDERIN, I. 2007. Pisma Ivana Kukuljevića Sakcinskog Pavlu Josefu Šafaříku o glagoljici. *Croatica et Slavica Jadertina* 3: 231–260.
- REINHART, J. 2006. Die Geschichte vom Jahreskönig (Tubach 2907: King, for a year) in der kroatisch-glagolitischen Literatur. *Studia Philologica Slavica* 65: 575–591.
- RADOŠEVIĆ, A. 2019. Egzempl o ožurniku i sinu u paklu (Tubach 5027). Iz Oxfordskoga zbornika (Ms. Can. lit. 414). *MemorabiLika* 2: 11–30.
- RCJHR = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. B. Grabar, Z. Hauptová, F. V. Mareš, M. Klenovar, J. Vela (gl. ur.). Zagreb: Staroslavenski institut, 1991.
- RIGHETTI, M. 1969 *Storia liturgica*. Vol. II. L'anno liturgico. Il Breviario. Milano: Editrice Ancora.
- ŠAFARÍK, P. J. 1864. *Geschichte der Südslawischen Literatur: Aus dessen Handschriftlichen Nachlasse*. J. Jireček (hsg.). *T. I. Slowenisches und glagolitisches Schriftthum*. Prag: Verlag von Friedrich Tempsky.
- TADIN, M. 1954. Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library. *Oxford Slavonic Papers* 5: 133–144.
- VELČIĆ, F. 1996. Teološka izobrazba na području (današnje) Krčke biskupije. M. Bogović (ur.). *Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije*. Zagreb – Rijeka: Kršćanska sadašnjost – Teologija u Rijeci, 216–217.

Summary

Franjo VELČIĆ

THE GLAGOLITIC BOOKS MENTIONED BY MATEJ SOVIĆ († 1774),
ARCHDEACON OF OSOR, IN HIS CORRESPONDENCE WITH ALBERTO
FORTIS

The National and University Library (NSK) in Zagreb holds a copy of part of the correspondence between Archdeacon of Osor Matej Sović († 1774) and Italian explorer and travel writer Alberto Fortis, the originals of which are held at the National and University Library in Ljubljana. This correspondence shows that they discussed the Psalter by Nikola Rabljanin, which many believe to be the oldest book written in the Old Slavonic language and Glagolitic script. The correspondence shows that Sović owned three extremely rare parchment codices. The first codex, described by Sović as “un codex affumicato”—a ‘smoked codex’ from the mid-15th century—is a collection of various biblical, apocryphal, hagiographical, legendary, and other significant texts. Today, this codex is known as the Oxford Codex under signature *MS. Canon. Liturg. 414*.

The second codex, “manoscritto volgare” from 1445, is a translation of the Mediaeval Latin work *Speculum humanae salvationis*, translated into Old Church Slavonic under the name *Zrcalo človečaskago spasenja*, currently held at the Vatican Apostolic Library under signature *Borg. ill. 9*.

The third codex, which Sović calls the “Codice Bosnese”—known in the literature as the *Codex of the Christian Radosav*, a member of the medieval Bosnian Church—is written in Cyrillic script and is also held at the Vatican Apostolic Library under signature *Borg. Ill. 12*. Sović’s correspondence reveals his interest in and love for Old Church Slavonic literature and language, as well as some of his linguistic misconceptions about the development of the Slavic languages.

Keywords: Matej Sović, Alberto Fortis, Glagolitic codices, rare books

Franjo VELČIĆ
Diocese of Krk
Krk
franjo.velcic@ri.t-com.hr